
EL CLUB DE RITMO DE GRANOLLERS I EL JAZZ

Abel Bermudo Pujol

Tutor: Francesc Cortès Mir

Curs: 2021-2022

Grau d'Humanitats

Treball Fi de Grau

UAB
Universitat Autònoma
de Barcelona

Agraïments

Degut a l'educació que he rebut em correspon ser agraït. Per tant, primerament vull agrair a en Francesc Cortès per ajudar-me des del primer moment tant en l'acotació del tema com en la redacció del treball i per estar des del primer moment disposat a tutoritzar-lo.

Segonament vull donar les gràcies a la meva mare, el meu pare i la meva germana pel suport incondicional i la confiança dipositada en mi, tot i que el vent hagi bufat en contra en tantes ocasions. També dono les gràcies a la Berta per haver sigut aquell lloc on parar a descansar quan feia falta i per haver fet la portada d'aquest treball. Òbviament, haig d'agrair als meus amics per l'eterna alegria que m'han transmès constantment, tant en la universitat com a fora.

Finalment, voldria donar les gràcies a l'Arxiu Municipal de Granollers, que han sigut qui van recopilar totes les publicacions de la revista *Club de Ritmo* en la que es basa aquest treball.

Gràcies a tots,

Inclús a les coses que m'han passat per fer-me més fort.

Resum

El jazz en l'actualitat és un gènere musical molt conegut i habitual amb molts anys de vida, però durant el franquisme no va ser així. El jazz va ser catalogat com a música “negroide” i va ser perseguit i limitat. Tot i això, hi havia espais en els que es podia escoltar aquesta música com ara bé els clubs de jazz, això és el que pretén ser aquest treball: mostrar aquest petit oasi en un món en el que es prohibia el jazz, l'espai d'excepció que va ser els Club de Ritmo, el club de jazz de Granollers on es podia fugir d'aquesta prohibició. Per tant, més que veure com era la persecució del jazz durant el franquisme, quelcom que ja ha sigut tractat en altres estudis, el que es farà serà prestar més atenció a com sí que era el jazz en aquest espai habilitat perquè pogués existir a partir de la informació proporcionada per part del butlletí del Club.

Paraules clau: Jazz, Club, Música, Franquisme, Butlletí.

Abstract

Jazz nowadays is a well-known and established musical genre with many years of creation, but during the Franco regime, it was not so. Jazz was categorized as negro music, and it was persecuted and limited. However, there were spaces where you could listen to this kind of music, such as jazz clubs; this is what this research intends to do, to show this little oasis in a world where jazz was banned, the space of exception that was the Club de Ritmo, the jazz club of Granollers where you could escape this ban. Therefore, rather than focusing on what the persecution of jazz was like during the Franco regime (an issue that has already been discussed in other studies), this paper aims to focus on how jazz was like in this enabled space that allowed it to exist. All research from information provided by the Club's magazine.

Keyword: Jazz, Club, Music, Franco regime, Magazine.

Índex

Agraïments	2
1. Introducció	6
2. Metodologia	8
3. Inicis del butlletí	9
3.1. “Nuestra redacción”	10
3.2. Club de Ritmo	10
3.2.1. Espai	14
3.2.2. Activitats	16
4. Estructura del butlletí	18
5. Publicacions destacades	27
5.1. Jam Session	28
5.2. Articles de música	31
6. Difusió del jazz	36
7. Conclusions	38
8. Bibliografia	41
Annexos	44

Epígraf

Abans d'iniciar el treball, val a dir que aquest treball ha sigut impulsat per l'atracció de l'autor per la música del jazz i la primera intenció d'enfocar-lo en el gènere musical. En una recerca sobre la vida d'aquesta música durant el franquisme a Catalunya, en l'intent d'una acotació de la temàtica, es va arribar al butlletí del Club de Ritmo de Granollers, així es va trobar una font d'informació sobre el jazz en el sentit teòric musical, però també sobre el pràctic. Per tant, en aquest treball es tractarà també les trobades de jazz en el Club, on es podia escoltar música en directe o des d'una gramola, d'igual manera també es podia acudir al servei de cafeteria, així es creava un ambient familiar en el que poder anar a escoltar música.

Cal ressaltar que amb “la Guerra Civil y las tensas relaciones diplomáticas del régimen de Franco con Estados Unidos impidieron hasta 1942 su recepción a gran escala en España”¹. Veient així que la música jazz va tenir complicacions per arribar a Espanya, també s'ha de saber que una vegada arribada al país no va ser acceptada a gran nivell degut a l'adjectiu racista que l'acompanyava constantment: el jazz era una música “negroide”. Llavors, en aquest treball es veurà el Club de Ritmo de Granollers com un petit món a part del règim en el qual sí que es podia escoltar jazz i parlar-ne, és un espai segur en el qual es poden desenvolupar les activitats relacionades amb el jazz.

¹ Iglesias, I (2010). (Re)construyendo la identidad musical española: El jazz y el discurso cultural del Franquismo durante la Segunda Guerra Mundial. *Historia Actual Online* 2010, nº23. pp. 119-135.

1. Introducció

A continuació es presenta *El Club de Ritmo de Granollers i el jazz*, un treball que té com a fil conductor el butlletí del Club de Ritmo, a partir del qual es tracta la temàtica principal que està present en tot l'estudi: el jazz. D'aquesta manera, el treball no es divideix en parts concretes com si fos un treball històric, però sí que està estructurat per punts perquè la lectura no sigui despistada ni pesada. La hipòtesi principal és observar com era escoltar jazz durant el franquisme, no només per les oposicions que tenia aquesta música durant el règim, sinó que també pel significat social que tenia: anar al Club de Ritmo era anar a escoltar jazz, però també socialitzar amb altres amants d'aquesta música i ampliar el coneixement tant musical com històric. Així doncs, l'objectiu general d'aquest treball és observar com es difonia aquest coneixement a partir de la revista del Club². Per altra banda, els objectius específics consistiran en la comprovació d'aquesta difusió a partir d'una anàlisi de la informació que oferia la revista *Club de Ritmo*.

Primerament, es farà una breu capbussada en el butlletí, sobretot en els seus inicis, per tal d'introduir-lo al lector i presentar també el Club de Ritmo, la societat a qui pertanyia la revista i que apareixerà amb freqüència, ja que es veuran activitats que s'hi realitzaven en les seves instal·lacions. S'ha de dir que s'està parlant d'un club que comptava amb "secciones Recreativa, Tenis de mesa, Discoteca³, Biblioteca e [...] sección de Cinematografía Amateur"⁴.

² L'ús de la majúscula en la paraula 'club', tal i com es veurà més endavant, és degut a que es fa referència al Club de Ritmo i no a un altre club qualsevol.

³ Entenent 'Discoteca' com un lloc on s'escolten discos.

⁴ Club de Ritmo. "Salutación" *Club de Ritmo*, nº1, 1946, pp.1.

Seguidament, es farà un repàs a l'estructura del butlletí, en aquest punt es veuran seccions destacades de la revista que, tot i que al llarg del temps van anar variant, es van mantenir en essència. Es veurà com inicialment hi havia dues seccions que es repetien sempre i que eren redactades per la mateixa persona: la primera era una d'entrevista titulada “Lo que opinan nuestros músicos”, tot i que en ocasions no portava aquest nom, ja que el consulti es dirigia cap a una altra persona fora del gremi; en canvi, la segona secció era el que s'acostava més a un article informatiu o d'opinió. A mesura que avançaven les publicacions la revista s'anava transformant, s'incorporaven seccions i d'altres marxaven, o simplement n'hi havia que eren periòdiques. Alguns canvis destacats que hi va haver va ser la incorporació d'articles de revistes estrangeres i un noticiari en el qual es parlava de novetats del Club i del poble. Al llarg del treball s'aniran veient les característiques de la revista, de manera que es podrà veure el vocabulari que utilitzava la revista i sobre el caràcter irònic al mateix temps que seriós, en aquest apartat es veuran alguns exemples, sobretot de les entrevistes del redactor *Gene*.

Ja arribant cap al final, s'aprofundirà més en el jazz a partir de publicacions importants del butlletí, com en les que es parla sobre alguna Jam session, concerts i també a través d'articles de música i d'entrevistes que apareixen en el mateix butlletí. A partir d'aquestes últimes referències també es parlarà de la difusió del jazz i del paper que hi tenia el Club de Ritmo de Granollers.

Abans de començar, cal aclarir certs aspectes del vocabulari que apareixerà en el treball amb relació a la *Club de Ritmo* ja que se li farà referència amb diferents substantius com són: butlletí, revista o publicació.

2. Metodologia

El present treball segueix una metodologia constituïda per la recerca d'informació i una anàlisi crítica d'aquestes dades basada en la font primària que és el butlletí del Club de Ritmo de Granollers, anomenat *Club de Ritmo*, trobat en l'Arxiu Municipal de Granollers. Tot això realitzant-ne referències citades a peu de pàgina per evitar l'entorpiment de la lectura i que així sigui més àgil.

L'estructuració del treball està realitzada amb la intenció de desglossar el butlletí; les seves publicacions, la seva estructura i la informació que es pot obtenir d'ell. Per tant, el treball és una xarxa construïda d'acord amb el butlletí en la que es parlarà del jazz, del Club de Ritmo, del funcionament de la revista i de les seves característiques principals.

Per complementar aquesta font d'informació primària s'ha utilitzat una bibliografia específica en diversos àmbits tant en referència al club de Granollers, al jazz a Catalunya i al jazz en general. També s'ha comptat amb el llibre *El jazz – Historia, característiques, vocabulario, diccionario, discografia* de Ricard Gili per la part musical i adquirir el nivell necessari per poder fer un treball sobre jazz, tot i que, al cap i a la fi, el treball giri més al voltant del Club de Ritmo i del seu butlletí, ja que és un estudi pertanyent al Grau d'Humanitats.

3. Inicis del butlletí

El primer número del butlletí apareix l'1 d'abril de 1946, però aquesta no va ser la primera publicació de la societat Club de Ritmo, la primera se situa a l'abril de 1943 en la qual es fa un homenatge a José Mª Ruera, considerat un mestre en la música de Granollers que va ser perseguit i represaliat pel franquisme; també va ser una figura rellevant pel que fa a la difusió del jazz, tot i ser un sardanista consagrat. Per Ruera es mostra un gran respecte a nivell personal, però també en el musical, es tenen molt en compte les seves paraules envers la música; això no obstant, també es parla de les seves creacions, les quals són conegudes per tenir una “delicada sensibilidad, fuerza anímica, espiritualidad recóndita, generosidad y elevación”⁵. Aquesta figura reapareixerà posteriorment en el butlletí, concretament en la segona publicació en la secció ‘*Lo que opinan nuestros músicos*’.

Aquesta publicació es podria considerar el preludi del butlletí, ja que no només se centra en una biografia de Ruera, sinó que també es parla del jazz, del Club i dels seus inicis. Tot i així, utilitza una estructura molt diferent de la que es veurà posteriorment, aquesta publicació ofereix un contingut informatiu, però no arriba al nivell periodístic del butlletí, que presenta les característiques d'un text periodístic i amb una quantitat de contingut major amb la intencionalitat divulgativa que el caracteritza. Va arribar a comptar amb intervencions exteriors al club que tractaven des d'actuacions en el Carnegie Hall de New York fins a un reportatge sobre festes majors de Catalunya, però la majoria d'escrits eren interns i es tractaven temes que envoltaven el club, com activitats que s'hi realitzaven o

⁵ Club de Ritmo. “Homenaje a José Mª Ruera”, 1943, pp.3.

actuacions de la seva banda. També s’hi poden trobar entrevistes i articles sobre artistes importants, com Louis Armstrong.

3.1. “Nuestra redacción”

En l’apartat de “Reportaje local” es va realitzar una publicació sota el nom de “Nuestra Redacción”⁶ amb un redactat narratiu sobre una reunió del Club on es van presentar els participants de la revista. Es van nombrar els càrrecs que participen en el funcionament de la revista, tant en la redacció com en l’administració o la distribució.

En l’àmbit administratiu es deixa entendre que la *Club de Ritmo* compta amb quatre figures importants: el Director, l’Administrador, el Caixer i el “Jefe de imprenta”. Pel que fa a la redacció es mencionen els encarregats dels àmbits més destacats de la revista, com l’encarregat de les traduccions dels articles estrangers que és E. C. B., Ventura que és qui fa les entrevistes i s’encarrega de la part humorística, Boni qui realitza els mots encreuats i Llach, que és l’encarregat de les caricatures que apareixen en el butlletí. Finalment, també es fa referència a Bacardí, que és el repartidor del butlletí, deixant a entendre al lector que el Club conta també amb personal per poder estendre la seva publicació.

3.2. Club de Ritmo

El naixement del Club, inicialment amb el nom de Jazz Club de Granollers, se situa en el 1935, quan apareix com a filial del Hot Club Barcelona que havia sigut creat l’11 de maig del mateix any amb la participació de *Música Viva*, “la primera revista mensual

⁶ Oscar. “Reportaje local”, *Club de Ritmo*, n°49, 1950, p.7

exclusivamente dedicada al jazz”⁷ a Espanya. De fet, segons el president de la junta el 1948 el Club de Ritmo va ser el “segundo que se fundó en España y su fecha de fundación es la misma que cuando se fundó el Hot Club de Barcelona”⁸, que els van felicitar per ser el club amb més socis del moment. El local estava situat en el Cafè Comercial de Granollers on hi havia una gramola de la marca la voz de su amo, era allà on es feien trobades aprofitant l’aparell per escoltar la música que en el butlletí s’anomena en moltes ocasions com a moderna.

Segons Antonio Vacca, en una entrevista concedida a la *Club de Ritmo* la fundació del Jazz Club va ser simple:

“Como representante de la casa “La Voz de su Amo”, tuve facilidad para la adquisición de discos y nos reuníamos varios amigos en mi casa. Algunos de ellos lanzaron la idea de la formación de un Club de Jazz. Se hicieron unas circulares, una reunión en el Hotel Europa; elección de Junta Directiva y, una vez constituido, nos trasladamos al Café Comercial, dedicándonos a la divulgación del buen jazz, organizar festivales y bailes al objeto de recoger fondos para la adquisición de discos, llegando inclusive a formar la orquesta del Club de catorce profesores”⁹.

Així i tot, no va ser fins al 31 de març de 1936 que es va fer la primera actuació del Jazz Club, en la que es va presentar l’orquestra del Club. Però l’orquestra no va tenir gaire marge de temps per actuar. ja que a l’arribar la Guerra Civil es va interrompre l’activitat del Club, igual que amb els altres clubs de jazz d’arreu de Catalunya amb la gran diferència que el de Granollers va poder tornar a iniciar la seva activitat, i així va

⁷ Pujol Baulenas, J. (2005). La fiebre del Charlestone, “la invasión de los negros y el triunfo del jazz hot. A *Jazz en Barcelona 1920-1965* (p.42). Almendra Music, S.L.

⁸ Gene. “Sr. Juan Dalmau”. *Club de Ritmo*, nº21, 1948, pp.3.

⁹ M.C.S. “Unas preguntas a Antonio Vacca Roca” *Club de Ritmo*, nº49, 1950, pp.5.

esdevenir l'únic club de jazz en tot Catalunya. Això va ser degut a que Manil Marimon, antic comptador del Jazz Club i en el 1941 president de la junta, havia lluitat en el bàndol franquista se li va permetre la reobertura del local amb un canvi en el nom, el Jazz Club de Granollers va passar a anomenar-se Club de Ritmo.

L'activitat es va reprendre enèrgicament, de tal manera que “el 13 de novembre s'emet un comunicat anunciant sessions de ball, concerts i audicions radiofòniques”¹⁰. Més endavant el Club, a part de les activitats que s'han esmentat de caràcter lúdic, també va adquirir un paper informatiu amb el seu butlletí que “ademés de orientar sobre la marcha de nuestro Club, asesorará punto por punto de la evolución cada día más creciente de la música moderna, como asimismo de las opiniones de nuestros profesores”¹¹. És a dir, el butlletí és la presa de consciència de la difusió del jazz per part de la institució de Club de Ritmo. En aquesta primera publicació es parla de “las opiniones de nuestros profesores” i que inspira el títol d'una secció que apareix en el butlletí signada per *Gene*: “la opinión de nuestros músicos”. D'això se'n parlarà més endavant en l'apartat “estructura del butlletí”, allà és on es veuran altres seccions i la seva evolució. En aquesta mateixa pàgina es parla de l'orquestra ja mencionada, però en aquell moment “desapareguda” orquestra del Club que havia sigut fundada per Luís Pey, de qui es fa una petita biografia i una entrevista amb la qual s'inicia la secció de “la opinión de nuestros músicos”.

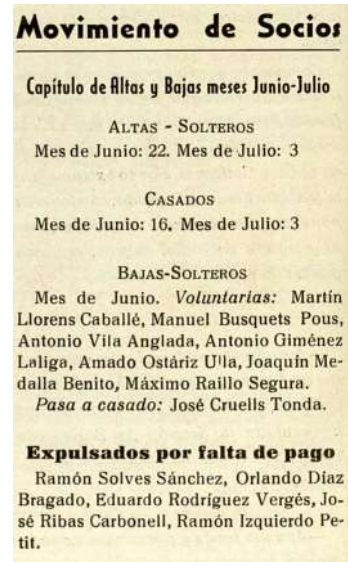
El gener de 1948 la secció de *Gene* consisteix en una trobada amb el president del Club de, qui va fer unes declaracions que permeten tenir una idea més il·lustrada sobre el Club i el seu funcionament. *Gene* li pregunta sobre la discoteca, la biblioteca i el butlletí (al

¹⁰ Torra, K. (2010). Granollers i la febre del jazz. En Ponències: Revista del Centre d'Estudis de Granollers, nº14, pp. 48.

¹¹ Club de Ritmo. “Salutación”, *Club de Ritmo*, nº1, 1946, pp.1.

qual fan referència com a *Publicación*) i es deixa clar que la intenció és seguir “adquiriendo todos aquellos discos que puedan enriquecer nuestra Discoteca y en lo que respecta a la Biblioteca, nuestros socios encontrarán todos aquellos libros que aparezcan propulsores de la música de jazz”¹². Així es manté el seu servei pels socis, de qui l’entrevistador transmet alguna queixa sobre les despeses en aquest servei, inclús per la mateixa revista, quelcom que ja diu el president Juan Dalmau que és autogestionat. Per l’altra banda, es considera necessari mantenir les activitats, ja que són el que han donat popularitat al Club, com el ball que s’organitzava els diumenges dins de l’apartat Recreatiu. Pel que fa a aquest darrer àmbit, Juan Dalmau anuncia la intenció de fer un festival de jazz de caràcter anual en un espai amb un aforament més gran del que pot oferir el local del Club.

El Club oferia un “carnet con el membrete de Club de Ritmo acompañado del timbre correspondiente”¹³ als que col·laboraven econòmicament amb el Club, d’aquí la possibilitat de queixa dels socis. Al final de cada publicació hi havia un llistat amb una actualització sobre les altes, les baixes i les expulsions dels participants. En aquesta llista destaca l’ús de noms i cognoms per referir-se als que han sigut expulsats per falta de pagament, tot i que val a dir que les baixes voluntàries també són nombrades. És curiós que s’indiqui qui ha incomplert el pagament a la subscripció de la revista, és quelcom que acostuma a ser anònim o a comunicar-se en la

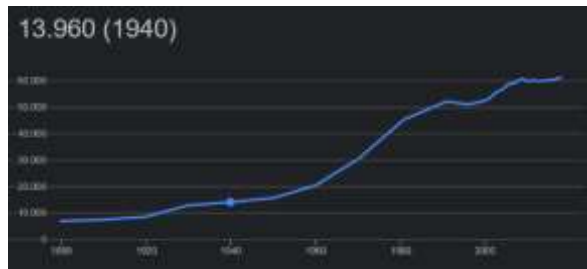

Il·lustració 1. Llistat del moviment dels socis del Club. Publicació nº5, 1946, p.22

¹² *Gene*. “Sr. Juan Dalmau”. *Club de Ritmo*, nº21, 1948, pp.3.

¹³ *Gene*. “Sr. Juan Dalmau”. *Club de Ritmo*, nº21, 1948, pp.3.

intimitat, però des de la redacció del Club de Ritmo actuen sense embuts i fan conèixer als lectors qui ha sigut qui no ha pagat, tenint en compte que no es tracta d'una ciutat gran com Barcelona, sinó que es tracta de Granollers que en el 1940 tenia 13.900 habitants¹⁴.

Il·lustració 2. Gràfic dels habitants de Granollers. Extret de l'Institut Nacional d'Estadística d'Espanya

3.2.1. Espai

Tal com es deia en l'apartat anterior, en els seus inicis el Club de Ritmo estava situat en el Café Comercial de Granollers, però va haver-hi un gran increment del nombre de socis inscrits que va obligar la realització d'un canvi logístic del Club cap a Ca la Sila, local que encara existeix però amb la funció única de restaurant¹⁵. Com que la quantitat de socis seguia augmentant “tuvo que acordares la admisión de socios por turno, ya que el local se había hecho pequeño”¹⁶ i, posteriorment, realitzar obres en el local, però el Club “tenía más necesidades en realizar diversidad de actos recreativos y culturales”.

Finalment, la solució es va trobar en la unió entre el Club i el Casino de Granollers, que es trobava en un local amb una estructura molt més adequada per a les activitats que volia realitzar el Club de Ritmo entre les quals hi havia, tal com es diu en la publicació ja mencionada, la “propagación de la música de jazz”. Aquesta fusió no va ser d'estranyar,

¹⁴ Vegeu Il·lustració 2.

¹⁵ Polo, F. (2019, 17 marzo). Els locals de Ca la Sila i Torres, de Granollers, reobriran com a restaurant i pastisseria. El9NOU.cat.

¹⁶ Trombón. “Actividades”, *Club de Ritmo*, nº 147, 1958, pp. 7.

ja que el Club i el Casino ja havien fet col·laboracions anteriorment, com el festeig de balls o concerts.

Segons diu Karles Torra en l'article anomenat *Granollers i la febre del jazz*¹⁷, a aquests fets se'ls hi va sumar que el Club de Ritmo havia volgut construir una pista de bitlles i per aquest motiu se'ls va expulsar de Ca la Sila. Mentrestant, el Casino de Granollers estava en bancarrota des de temps anteriors, però com que comptava amb un gran local es va trobar que la fusió convenia per ambdues entitats, ja que es feien un bé comú: el Club aportava una gran quantitat de socis i el Casino un gran espai. Aquesta unió es pot veure posteriorment que va ser quelcom positiu en les activitats que es van fer, en la publicació del mes següent es comentava que les 'Sesiones cinematográficas' havien sigut ben rebudes amb un "numeroso público"¹⁸.

En l'abril del 1960 es va presentar la Setmana del Jazz organitzada pel Club de Ritmo en la que es van realitzar "conferències, exposicions de pintura i de cobertes de discos, projeccions de pel·lícules, un festival de jazz amateur i les actuacions, entre d'altres, del grup Latin Combo, el Quintet del Club de Ritmo i els Jazz Brothers amb la cantant Gloria Stewart"¹⁹. El 1960 el Club va anunciar que "durante ocho días se celebraran una variedad de actos que han despertado un interés no solo local y comarcal, sino también regional"²⁰. Aquesta setmana especial va ser organitzada amb la col·laboració de patrocinadors populars com "Jabón en polvo Elena y Coca-Cola"²¹.

¹⁷ Torra, K., *Granollers i la febre del jazz*, pp. 55.

¹⁸ Trombón. "Casino de Granollers – Club de Ritmo", *Club de Ritmo*, nº148, 1958, pp. 37.

¹⁹ Torra, K., *Granollers i la febre del jazz*, pp. 55.

²⁰ Trombón. "Marginales de la Semana del Jazz", *Club de Ritmo*, nº168, 1960, pp. 13.

²¹ *Ibidem*.

En l'actualitat el Club de Ritmo segueix existint amb una funció molt diferent a la que s'ha exposat, ara s'hi realitzen diferents tipus d'activitats com classes de Country, Swing o altres tipus de balls més

Il·lustració 3. Imatge del Casino del Club de Ritmo extreta de la pàgina web del Casino.

moderns com són el Hip Hop o la Bachata. Tot i així, encara es manté la tradició jazzística tal i com es pot veure en la pàgina web del Casino, que anuncia el “50è Cicle de Jazz al Casino”.

3.2.2. Activitats

En el Club de Ritmo s'hi realitzaven diversos tipus d'activitats que es dividien en diferents seccions: la recreativa (o discoteca), la biblioteca i el cine. En la primera mencionada s'hi trobaven tota mena d'activitats, ja siguin concerts, Jam session, balls, trobades per escoltar jazz, etc. Aquestes són les que més destacaven en les cròniques o en el noticiari del final de les publicacions, un exemple clar d'aquest fet és que en el “Noticiario”²² es van anunciar actuacions de l'orquestra “Selección”, un “Baile ochocentista” organitzat per un grup de “casados” del Club i es fa una previsió de la diada dels Sants Innocents. Dit pel mateix Club, la discoteca era sobretot per “dar a conocer la mejor música de jazz en sus diferentes estilos y modalidades, llevando a cabo, al mismo tiempo, una labor educativa”²³. Pel que fa a aquest apartat musical, va ser rellevant

²² “Noticiario”, *Club de Ritmo*, nº20, 1947, pp.8.

²³ Vilaseca, Juan. “Discoteca”, *Club de Ritmo*, nº9, 1947, pp.5.

l'existència d'un quintet que va ser creat el 1950. En aquest quintet destacava Vicenç Vacca, de qui es diu que “esdevindria tot un mestre a l'hora de fer jazz amb aquest petit instrument, i concitaria, entre d'altres, els elogis d'una de les principals publicacions internacionals del gènere”²⁴, fent referència a la seva gran habilitat amb el flabiol.

Quelcom que s'ha pogut anar observant durant el transcurs de la lectura del butlletí ha sigut una gran quantitat d'anuncis de sessions cinematogràfiques que apareixien en la secció de “Cine al dia”, tot i que també se'n podien

Il·lustració 4: Anunci d'una sessió de cine al Club. Publicació nº24, 1948, p.6.

trobar en el “Noticari”, on s'explicava també d'on provenien aquests films:

“La empresa del Cine Principal de esta ciudad, que se desvive por presentar a su público las mejores producciones cinematográficas, tuvo la gentileza de dedicar a nuestro Club el estreno de la magnífica película "La canción del amanecer”²⁵.

També es contava amb una biblioteca que s'anava actualitzant, quelcom que en quedava constància en el butlletí, ja s'havia avisat de de la redacció de *Club de Ritmo* en la presentació de la part de “Biblioteca”: “Según intenciones, dicha Biblioteca será ampliada y seleccionada, en bien de ; nuestros demandants”²⁶.

En definitiva, en el Club de Ritmo s'hi realitzaven molt tipus d'activitats i no totes relacionades amb el jazz i la música en directe com es podria pensar d'un club de jazz. Això és perquè condueix a pensar més en el tipus d'activitats recreatives musicals com els concerts les Jam session i no tant en sessions de cine o una biblioteca tal i com s'ha dit. Així i tot, es pot veure com aquestes parts són fonamentals per a la difusió del jazz i,

²⁴ Torra, K., Granollers i la febre del jazz, pp. 53.

²⁵ “Noticari”, *Club de Ritmo*, nº5, 1946, pp.18.

²⁶ “Biblioteca”, *Club de Ritmo*, nº1, 1946, pp.6.

sobretot, per l'expansió del seu coneixement a nivell musical en específic i a nivell cultural en general. En aquestes activitats s'hi entrarà en més profunditat en l'apartat 4 "estructura del butlletí" i en l'apartat 6 de "Publicacions destacades", que és en la que es trobaran articles sobre les Jam session.

Per finalitzar l'apartat sobre les activitats del Club de Ritmo hi ha un fragment del redactor de la secció "Lo que opinan nuestros músicos" en la que expressa com és la quotidianitat en el Club en primera persona:

"Como algunos domingos, hoy me he levantado tarde. Confieso que soy un poco perezoso, pero había retirado tarde la noche anterior y me encontraba bien en la cama. Eso sí, me he levantado con mucho optimismo y justito para la hora del almuerzo. El café, he preferido tomarlo en la barra de «Cala Sila», sede de nuestro Club. Llevaba, naturalmente, un propósito: pasar entero un día de Club... Unos discos, en la pista una orquesta de fuera y ya tengo plan para desplazar el aburrimiento"²⁷.

4. Estructura del butlletí

Més enllà d'observar els patrons estructurals que segueix en les seves publicacions el butlletí (quelcom canviant durant el progrés de la revista), el focus principal seran els apartats amb un contingut més proper al que fa el jazz i la seva difusió, com entrevistes a músics, articles, el noticiari, etc. Tot i que en aquest punt s'exemplifiquen alguns apartats rellevants, serà en l'apartat 6 de "Publicacions destacades" en el qual s'entrarà en profunditat en articles de música, biografies o entrevistes.

²⁷ Gene. "Una fiesta en el Club", *Club de Ritmo*, nº25, 1948, pp.3.

Un detall important sobre l'estructura del butlletí és la incorporació de noves seccions i col·laboradors, quelcom que va influir en el format d'aquest, tal com s'explica en la mateixa revista²⁸. El canvi de format es pot veure en aquesta primera pàgina que incorpora un apartat anomenat “Sumario” en el qual s'hi poden trobar els títols de cada secció i qui n'ha sigut l'autor.

És destacable que en el butlletí no s'utilitza un mètode per l'inici de cada publicació, exceptuant les que en són clau com la primera que se'n va fer o la primera publicació que va coincidir amb la Festa Major que se la presenta com “la primera de las Publicaciones extraordinarias de CLUB DE RITMO”²⁹ a causa de la Festa Major de Granollers. Aquest mètode consistia en un apartat anomenat “Salutación” en el que s'exposava quelcom que es considerava necessari que conegués el lector i el soci del Club. Tot i això, en la publicació n°12 es pot veure com l'apartat va resultar prescindible per la *Club de Ritmo*. Aquest número al qual s'ha fet referència correspon al primer aniversari del butlletí i l'apartat introductorí se'l va anomenar “Nuestro primer aniversario”, agilitzant així la lectura de la publicació que, tot i tenir un contingut similar sí que té un títol més immediat.

La “Salutación” o l'apartat introductorí a la publicació (si n'hi havia) era el previ al contingut musical o més purament informatiu. Seguidament, es podia trobar un apartat que es va anomenar “Lo que opinan nuestros musicos”, que quasi sempre era el primer de la revista. Aquesta secció era feta per *Gene*, el pseudònim de Joan Vernet que va ser un dels impulsors de la *Club de Ritmo* i que va voler rendir homenatge al músic Gene Kruppa. El que feia Vernet consistia en una entrevista a un músic de la ciutat amb una presentació prèvia d'un caràcter informal, els escrits de *Gene* eren coneguts pel seu contingut seriós amb un redactat irònic que captava al lector. Un bon exemple d'això seria

²⁸ “Nuestro segundo aniversario... y un paso adelante”, *Club de Ritmo*, n°24, 1948, pp.1.

²⁹ LA JUNTA. “Salutación”, *Club de Ritmo*, n°5, 1946, pp. 1.

la primera presentació que va fer en la que parlava sobre Luis Pey, la qual va començar explicant el motiu que feia que fos ell el primer entrevistat, tot i “no ser hijo de nuestra Ciudad” i “no llegue a ser, como podríamos decir, una excepcional figura musical”³⁰. Després d’una biografia del protagonista iniciava l’entrevista, la qual sempre era variada i s’adaptava a la persona que participava en la secció, ja sigui per l’instrument que tocava, per l’orquestra a la que pertanyia, els concerts que havia fet o el context del moment, a excepció de la primera pregunta

Il·lustració 5 Caricatura de Luis Pey Publicació nº1, 1946, p.1.

que sempre és la mateixa: *¿Qué opinas de la música de jazz?*. També val a dir que Gene no només va fer entrevistes a músics, també va fer un retrat d’un diumenge en el Club de Ritmo amb la complementació de dues preguntes a un membre del Club que estava en la discoteca³¹.

Tornant al caràcter satíric de la redacció de *Gene*, se’n pot veure un exemple quan abans de la trobada amb un entrevistat ell fa una petita descripció de l’arribada al lloc de quedada: el bar “Iberia” iniciant amb una broma amb el cambrer i el nom del conyac que li ofereix:

“-¡Una copita de coñac!

- ¿Carlos I?

- Desconozco un poco la historia. ¡Muchas gracias!”³².

³⁰ *Gene*. “Luis Pey Castelló”, *Club de Ritmo*, nº1, 1946, pp.1.

³¹ Vegeu pp.18.

³² *Gene*. “Lo que opinan nuestros musicos”, *Club de Ritmo*, nº8, 1946, pp.1.

Un altre exemple de l'humor característic de *Gene* es troba en l'entrevista que va fer al nou president del Club: “Me despedí de él, deseándole muchos aciertos en la Presidencia y... dejando a su cuenta el café y coñac que había tomado”³³.

Seguidament, segons l'estructura que se seguia sobretot en l'inici del butlletí, que va canviar més endavant, es troba la secció de Pere Crusellas que firmava sota el pseudònim de *Duke* en honor a Duke Ellington, músic que apareix amb molta freqüència en el butlletí ja sigui en articles musicals com mencionat en entrevistes. La secció de *Duke* consistia en la realització d'articles informatius, ja siguin sobre música, musics o informació interna del club, com per exemple en l'article titulat “Después de una conferencia”³⁴. En aquest article concret *Duke* explica una conferència d'Alfredo Papo que es va dur a terme en el Club en la que es va parlar de jazz, autors i instrumentistes. Es fa referència a que el conferenciant va portar discos per acompanyar la xerrada, que s'anomenava “Retorno al Dixieland”, amb la intenció recordar aquesta època originària del jazz i que sembla que es va complir tal com diu *Duke*: “Todos convinimos que en el acto que acabábamos de asistir, habíamos revivido los tiempos ya lejanos del nacimiento de la música de jazz”³⁵. L'estil mencionat, el Dixieland, fa referència a la música que es feia a Nova Orleans, però més endavant es va utilitzar per parlar de les imitacions que en feien els blancs, imitacions que “rara vez han tenido algun valor como música de jazz”³⁶.

³³ *Gene*. “Con el Presidente de «Club de Ritmo» Sr. Juan Dalmau”, *Club de Ritmo*, nº21, 1948, pp. 3.

³⁴ *Duke*. “Después de una conferencia”, *Club de Ritmo*, nº6, 1946, pp.4.

³⁵ *Duke*. “Después de una conferencia”, *Club de Ritmo*, nº6, 1946, pp.5.

³⁶ Gil, R. (1978). *El jazz – Historia, características, vocabulario, diccionario, discografía*. Editorial Nova Terra (pp. 42).

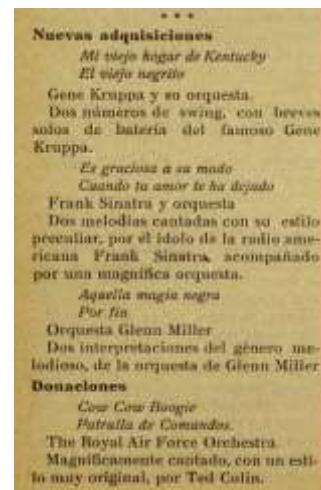
Com ja s'ha dit, *Duke* també parla de músics, un exemple d'això n'és Louis Armstrong, a qui se li van dedicar dues publicacions seguides³⁷ i que apareix amb molta freqüència en la revista. Per mostrar la importància que té Armstrong tant per la revista com pel jazz es pot veure com es va necessitar dedicar-li dues publicacions en comptes d'una per fer-ne una biografia dividida en dues parts que es continuaven, tot i que la segona part s'anomeni "Louis Armstrong (Conclusión)". Però val a dir que se li van dedicar

Il·lustració 6 Fotografia dedicada per Louis Armstrong. Publicació n°100, 1954, p.9

més publicacions, ja sigui per anunciar que feia una gira per Europa o per mostrar una dedicatòria de l'artista pel club i que es mostra amb orgull.

En les publicacions s'acostuma a reservar un espai per a la discoteca del Club, sigui per anunciar sessions musicals o per mostrar les noves adquisicions perquè el lector pugui saber de quin producte musical pot disposar. Aquesta part era de les més cuidades ja que la junta destinava "una cantidad mensual para la adquisición de discos, que nos permitirá estar al corriente de las últimas novedades, y al mismo tiempo, reponer aquellos discos que, por ser excesivamente usados, ya no están en condiciones de ser escuchados"³⁸. També es fan actualitzacions al respecte de la seva disponibilitat ja que durant els inicis del butlletí va romandre tancada, però al gener de 1949 es va poder recuperar podent complir així "una de sus

Il·lustració 7. Informe de les noves adquisicions i donacions musicals. Publicació n°9, 1947, p.6.

³⁷ Duke. "Louis Armstrong", *Club de Ritmo*, n°7, 1946, p.3.

Duke. "Louis Armstrong (conclusión)", *Club de Ritmo*, n°8, 1946, pp. 3.

³⁸ Vilaseca, Juan. "Discoteca", *Club de Ritmo*, n°9, 1947, pp.5.

finalidades esenciales: la de dar a conocer la mejor música de jazz en sus diferentes estilos y modalidades, llevando a cabo, al mismo tiempo, una labor educativa”³⁹. Va ser en aquesta mateixa publicació que es va anunciar l’horari de la discoteca:

“Discoteca: Sesiones Martes y Viernes, de 9 a 11 noche”⁴⁰

Seguint la línia de l’entreteniment i l’activitat Recreativa del Club s’ha de tractar una part petita però important del butlletí per a la difusió del jazz: les recomanacions de llibres. Bé és cert que el Club contava amb biblioteca, i de fet en la mateixa revista se’n feia actualització de les noves adquisicions,

Il·lustració 8. Recomanació de llibres sobre jazz. Publicació nº9, 1947, p. 3

però aquestes recomanacions, com es pot veure en la Il·lustració 8, eren de llibres que es podien trobar en la llibreria del poble, en aquest cas la Casa Garrell. D’igual manera succeeix amb el cine, que es fa publicitat de les sessions cinematogràfiques⁴¹ en les parts finals de les publicacions, generalment en el “Noticiario”. Aquest últim apartat generalment es trobava situat cap al final de la publicació i significava una característica molt important en el butlletí, en ell s’hi podien llegir notícies sobre el Club o la revista, com quan es va anunciar el canvi de format del butlletí⁴² o el canvi en la localització del Club⁴³. En quant a la secció del “Noticiario”, també s’hi poden trobar notícies amb relació al món del jazz i el seu abast en altres ambients com el cine: “La música del próximo film de Otto Preminger, «Bunny Lake a Missing», será igualmente compuesta por Duke Ellington e interpretada por su propia orquesta”⁴⁴.

³⁹ Vilaseca, J. “Discoteca”, *Club de Ritmo*, nº9, 1947, pp.5.

⁴⁰ *Ibíd.*

⁴¹ Vegeu Il·lustració 2 (pp. 11).

⁴² “Nuestro segundo aniversario... y un paso adelante”, *Club de Ritmo*, nº24, 1948, pp. 1.

⁴³ Trombón. “Casino de Granollers – Club de Ritmo”, *Club de Ritmo*, nº148, 1958, pp. 37.

⁴⁴ “Noticiario”, *Club de Ritmo*, nº168, 1960, pp. 11.

Amb aquest mateix caràcter noticiari s'hi pot trobar la secció de "Recortes de prensa" en la que s'hi ajunten breus fragments d'altres revistes o articles en relació amb el jazz. Aquesta secció era ordenada, és a dir, es dividien els fragments per

Il·lustració 9. Títol de la secció "Recortes de prensa". Publicació nº50, 1950, p.7

revistes perquè el lector no es confongués ni barrejés continguts, al final de cada agrupació es posava el nom de la revista original. D'aquesta manera no només es feia difusió del jazz com a música, sinó que també se'n feia de les altres revistes o articles que en parlaven, que al cap i a la fi segueix sent una manera de contribuir més encara en la seva divulgació.

Com ja s'ha dit, amb la celebració del segon aniversari van aparèixer noves seccions. Una d'elles va ser "Crítica a duo" realitzada per Pere Crusellas (*Duke*) i Enrique Farrés en les que ambdós feien un anàlisi per separat de la mateixa obra, qualificant-les amb una nota que anava de l'un al cinc, i ho ajuntaven en un mateix article. Així s'explica a l'inici de

la secció: "Los análisis son presentados para cada grabación, por dos colegas de lo Redacción, sus opiniones podrán coincidir o ser dispares. De todas formas, nuestros lectores podrán hacerse una opinión más completa de los discos sometidos a crítica"⁴⁵.

Il·lustració 10 Numeració de la qualificació de "Crítica a duo". Crusellas, P. i Farrés, E. "Crítica a duo", Club de Ritmo, nº94, 1954, p.2.

Aquest apartat consistia en la crítica d'un disc, com per exemple el disc de Humphrey Lytleton, i s'analitzava les diferents cares, en aquest cas la A i la B, les quals es qualificaven per separat. Per aclarir de quin redactor era la crítica es feia una diferenciació estilística en la lletra: Pere Crusellas escrivia en l'estil tipogràfic romà i Enrique Farres en cursiva. Més endavant, junt amb el canvi de format del butlletí, la "crítica a duo" pateix

⁴⁵ Crusellas, P. i Farrés, E. "Crítica a dúo", *Club de Ritmo*, nº94, 1954, pp.2.

un canvi que es pot apreciar en altres parts també: es produeixen salts de secció i al final al peu de pàgina s'indica en quina part del butlletí segueix⁴⁶. Aquest fet es pot entendre com un mètode de fer que el lector no es quedi en aquella secció, sinó que mentre busca la continuació es pugui trobar amb quelcom que pugui ser del seu interès.

Però no tot el contingut de la *Club de Ritmo* era de la redacció del Club, també es podien trobar entrevistes o articles que eren de col·laboracions exteriors, com la “Entrevista con Earl “Fatha” Hines”⁴⁷, feta des de Nova York, o la crònica “El concierto de William “Count” Basie en Copenhague”⁴⁸, feta des de Dinamarca. En aquest apartat també es podien trobar articles musicals més enllà d'entrevistes o cròniques, ja siguin sobre músics com sobre la música que en feien ells, és a dir, no sempre se'n feia una biografia, sinó que es parlava del seu estil. Un exemple en podria ser l'article que es va dedicar a Rose Murphy, qui també va dedicar una imatge al Club, en el que s'explicava que inicialment no volia ser cantant “ya que siempre olvidaba la letra de sus canciones”⁴⁹ i com finalment en va esdevenir per la seva frase “Chee Chee”, que és el so que articulava quan no recordava la cançó i que la va fer famosa, començant amb un contracte en el “Café Society”.

Per poder traduir aquests articles o entrevistes fetes a l'estranger el Club contava amb traductors. Com ja s'ha vist amb anterioritat⁵⁰ es va presentar a E. C. B. com a traductor, però a mesura que va evolucionar el butlletí s'hi van incorporant noves col·laboracions exteriors per les quals es van necessitar nous traductors, els noms dels quals es citaven al final de cada article.

⁴⁶ Vegeu un exemple a Crusellas, P. i Farrés, E. “Crítica a dúo”, *Club de Ritmo*, nº62, 1951, pp.2.

⁴⁷ Salmieri, A. “Entrevista con Earl “Fatha” Hines”, *Club de Ritmo*, nº95, 1954, pp. 1.

⁴⁸ Salmieri, A. “Entrevista con Earl “Fatha” Hines”, *Club de Ritmo*, nº95, 1954, pp. 2.

⁴⁹ Brunton, L. “Rose Murphy... «Chee Chee»”, *Club de Ritmo*, nº62, 1951, pp.1.

⁵⁰ Vegeu apartat 3.1. Nuestra Redacción.

En l'aspecte gràfic del butlletí s'hi poden trobar dos àmbits destacats: la publicitat i les caricatures. A dins de la revista s'hi pot trobar molta publicitat, principalment es troba ocupant una pàgina sencera entre seccions, però també se'n pot trobar enmig d'algun article. Generalment el que es publicita és un producte o espai local de Granollers.

Il·lustració 11. Anunci dins del butlletí. Publicació nº147,

A vegades les entrevistes s'acompanyaven d'una caricatura del protagonista, aquest tipus de retrat era molt comú en el butlletí. Com ja s'ha dit⁵¹, és Llach qui s'encarrega de les caricatures que apareixen en la *Club de Ritmo*, dotant així a la revista d'una major il·lustració d'acord amb la informació que es dona amb un caràcter més satíric, que es pot trobar en el mateix redactat d'aquesta.

Per finalitzar, en el butlletí també s'hi podia trobar un apartat d'entreteniment o "Pagina de amenidades". Cada publicació contava amb una d'aquestes pàgines en les que hi havia des de mots encreuats fins a acudits⁵², passant per jocs de pistes que es desvelaven en la següent publicació. Com bé s'ha dit amb anterioritat, dels mots encreuats se n'encarregava Boni, en canvi, els acudits els feia Ventura (*Gene*).

Il·lustració 12. Acudit de la "Pagina de amenidades". *Club de Ritmo*, nº24, 1948, p.8.

Tal com es pot veure al llarg d'aquest apartat, el butlletí del Club de Ritmo és una publicació molt diversa i que amb el pas del temps ha sigut canviant. No ha sigut la necessitat d'adaptar-se al públic que té qualsevol mena d'expressió informativa, sinó que

⁵¹ Vegeu apartat 3.1. Nuestra redacción.

⁵² Vegeu Il·lustració 12.

el que va empènyer a *Club de Ritmo* va ser el gran augment de socis que va tenir el Club i, de retruc, la major diversitat de lectors que tenia. Tot i que algunes de les seccions que s'han tractat en aquest apartat sí que existien des de l'inici, per exemple el noticiari, els articles de *Duke* o les entrevistes de *Gene*, no va ser fins al segon aniversari de la publicació que es va ampliar la llista de col·laboradors i de seccions. Cal afegir que també va haver-hi canvis en l'aspecte de la revista, no només dels de format que ja s'han mencionat, sinó també en la portada: la revista va passar de començar directament amb l'apartat de *Gene*⁵³ a començar amb una portada en la que s'hi feia un sumari del contingut acompanyada amb una imatge⁵⁴, passant primerament per una evolució progressiva que barrejava els dos models; la primera pàgina era ja el text, però contenia una imatge de presentació⁵⁵.

5. Publicacions destacades

Per entendre bé la informació que volia emetre la *Club de Ritmo* és necessari fer una observació de les seves publicacions, d'aquesta manera es pot veure quin tipus de contingut es podia trobar en la revista i la seva intencionalitat. Fent aquesta anàlisi destaca una obvietat, el butlletí parla de jazz, però de quina manera parla de jazz? Des de la publicació no es van quedar en simplement parlar de la música, sinó que es relataven actuacions que es duïen a terme en el Club de Ritmo per transmetre al lector que el jazz no consistia només en escoltar música.

⁵³ Vegeu Il·lustració 14 en Annexos.

⁵⁴ Vegeu Il·lustració 15 en Annexos.

⁵⁵ Vegeu Il·lustració 16 en Annexos.

És destacable que per parlar de jazz també es portés a gent coneixedora del gènere i externa a la revista a parlar-ne, com succeïa en les entrevistes de *Gene* i en les col·laboracions estrangeres. Complementant aquesta informació donada per músics o estudiosos d'aquesta música també es poden trobar les biografies o articles que es poden trobar parlant de músics importants del gènere, sobre la seva carrera musical com de la seva vida, aconseguint un apropament del lector al músic, tot i que se'ls seguia mitificant en certs aspectes, com la següent declaració sobre Charlie Christian: “es su gran conducción de ritmo y sus ingeniosos solos, que le harán inmortal, dondequiera que se oiga jazz”⁵⁶.

Seguint amb un dels objectius específics, es veurà en diferents temàtiques el tipus de contingut que exposava el butlletí a partir de publicacions que destaquen per la informació que donaven, més ella de l'especialitat del número.

5.1. Jam Session

Les Jam Session consistien en unes reunions de músics en “un local al que solo podían entrar ellos y algunos aficionados privilegiados” i en les quals “los músicos se entregaban totalmente y daban lo mejor de sí mismos”⁵⁷. Aquestes sessions destacaven pel seu caràcter d'improvisació, ja que es feien sense previ assaig en les que es podia arribar a competir per “imaginación y swing”⁵⁸, això s'anomenava *contests*. Però aquesta no era la característica principal, sinó que pel que destacaven era el fet de crear en conjunt entre varis músics. D'aquestes trobades destaca el concepte de *swing*, que fa referència la

⁵⁶ “Charlie Christian”, *Club de Ritmo*, n^o28, 1948, pp.1.

⁵⁷ Gil, R. (1978). *El jazz – Historia, características, vocabulario, diccionario, discografía*. Editorial Nova Terra, pp.64.

⁵⁸ *Ibíd.*

“pulsación rítmica propia de la música negroamericana en general y del jazz en particular”⁵⁹ i es caracteritza per no estar pauta en la partitura musical, sinó que és un moviment natural nascut del sentiment causat per la música. En l’actualitat aquestes Jam session encara existeixen, però ha sigut més amb un efecte capitalista, “los empresarios organizaron Jam Sessions en salas de conciertos, para las que contrataban a figuras de diversas orquestas”, no obstant això al ser organitzades perdien l’efecte d’espontaneïtat i improvisació de les sessions originals.

Va ser el 27 de maig de 1948 es va celebrar la primera Jam Session al Club de Ritmo amb la “col·laboración del Club de Hot de Barcelona, y la presentación del famoso saxo-tenor Don Byas”⁶⁰, qui també va participar en la sessió amb tres números diferents. En aquesta sessió es van fer actuacions de l’Orquestra “Selección” i de músics que tant tocaven per separat com en conjunt. Tot i que la intenció era la d’obrir “nuevos horizontes a los que quieren conocer y comprender la música de jazz”, molts dels que hi van assistir es diu que van sortir confosos i amb la sensació de que “no habían descubierto nada”⁶¹.

En consonància amb la definició feta sobre les Jam Sessions, es pot veure com aquesta primera sessió del Club de Ritmo es correspon més a la segona descripció, que es veia perjudicada pel seu caràcter d’organització de les actuacions. També s’ha de dir que el butlletí explicava que hi va haver un gran nombre de públic, quelcom que també xoca amb els orígens de les Jam Session, ja que allà hi acudien els músics i “algunos aficionados privilegiados”⁶².

⁵⁹ Gil, R. (1978). El jazz – Historia, características, vocabulario, diccionario, discografía. Editorial Nova Terra, pp.48.

⁶⁰ “Formidable Jam-Session con la presentación de Don Byas”, *Club de Ritmo*, nº25, 1948, pp.7.

⁶¹ “De la 1ª Jam Session celebrada en nuestro Club, con la colaboración del “Club de Hot” de Barcelona”, *Club de Ritmo*, nº26, 1948, pp.5.

⁶² Gil, R., El jazz – Historia, características, vocabulario, diccionario, discografía, pp.64.

El 3 de desembre de 1955 es va celebrar la segona Jam Session al Club de Ritmo i la qual es va catalogar com a una activitat “de verdadera vida de Club”, ja que es considerava com una de “las principales actividades a las que debe dedicarse todo club llamado de Jazz”⁶³. Aquesta sessió es va realitzar en una sala de l’Hotel Europa i es va registrar ple, tan gran era l’assistència que el local va quedar inclús petit per acollir a la gran mobilització per escoltar jazz. L’organització musical va ser similar a la primera sessió i inclús se’n fa una comparació amb els músics que van repetir com en el cas de José Vadell, de qui s’afirma que va semblar “muy superior a sus anteriores actuaciones entre nosotros”. Destaca de la ressenya que es fa de la Jam Session que es ressalta sobretot els aspectes positius, no només quant a l’assistència, sinó que també en el musical, el qual se subratlla que “fué superado por los solistas que tomaron parte en esta segunda *Jam*”⁶⁴.

Seguint en la línia de la segona Jam, el 22 de març de 1958 es va tornar a realitzar una nova sessió en el mateix Hotel Europa, el qual sembla que va quedar petit, ja que va haver-hi gent que va haver d’estar de peu perquè “no había más espacio ni para mesas, ni para sillas”⁶⁵, quelcom que ressalta un ambient de caràcter tranquil en el qual es convidava als assistents a seure i a gaudir de jazz. Aquesta celebració es descriu d’una manera més aproximada a la definició originària de les Jam, ja que es diu que el Club va reunir a músics que estaven “dispuestos a dar de sí cuanto esté a su alcance sin que sea necesario pedirselo”⁶⁶. També s’apropa en el sentit de duració, ja que aquesta Jam es descriu com a la més llarga de les que ha organitzat el Club, quelcom que entra més en consonància

⁶³ ECB. “Segunda Jam Session en CDR”, *Club de Ritmo*, n^o116, 1955, pp.10.

⁶⁴ *Ibíd.*

⁶⁵ Pops. “Otra Jam en Club de Ritmo”, *Club de Ritmo*, n^o144, 1958, pp.5.

⁶⁶ Pops. “Otra Jam en Club de Ritmo”, *Club de Ritmo*, n^o144, 1958, pp.1.

amb la definició pura de les Jam Session, que “empezaban de madrugada y podían durar hasta bien avanzada la mañana siguiente”⁶⁷.

En la *Club de Ritmo* s’hi poden trobar també cròniques d’altres Jam Sessions externes al Club, com per exemple la del 21 d’agost del 1955 a Mollet. Destaca d’aquesta Jam la menció que es fa en la publicació de que els músics “llevaban 48 horas sin hacerlo”⁶⁸, en referència al dormir, fet que es pot relacionar amb el que es mencionava al final del paràgraf anterior. La ressenya de l’actuació està plena d’elogis a tots els músics participants, però finalment es referma la crítica en Ramón Roca, un jove que es considera com a una gran promesa pel jazz a Espanya i a qui se li dedica un paràgraf sencer d’una columna.

5.2. Articles de música

Són molts els articles de música que es poden trobar en la *Club de Ritmo*, en cada número de la revista se n’hi pot trobar un, al principi era el de la secció de *Duke*, tot i que més endavant amb l’augment de col·laboradors es pot trobar una major riquesa en quant a la diversitat i varietat d’articles. D’aquesta manera, tant s’hi podien trobar articles sobre la música en general, sobre el jazz, sobre conceptes d’aquest gènere o inclús sobre la relació del cinema amb el jazz.

Va ser *Duke* qui es va atrevir a endinsar-se en la definició de música arrel d’un llibre que no és mencionat, però sí que s’adverteix que se surt “del tono de nuestra publicación”⁶⁹ ja que l’autor busca la definició en l’origen de la paraula, viatjant fins a l’antiga Grècia

⁶⁷ Gil, R. (1978). *El jazz – Historia, características, vocabulario, diccionario, discografía*. Editorial Nova Terra, pp.64.

⁶⁸ J. R. P. “¡Jam Session en Mollet!”, *Club de Ritmo*, nº113, 1955, pp.2.

⁶⁹ *Duke*. “Definiciones sobre la música”, *Club de Ritmo*, nº9, 1947, pp.3.

on s'utilitzava la música per a les representacions teatrals, encara que també es menciona molt lleument civilitzacions més antigues. En aquest apartat *Duke* dedica al lector una gran explicació tècnica sobre els instruments i la seva musicalitat i que, “gracias a todos estos conocimientos, que los Hombres han logrado adquirir a través de los tiempos, podemos deleitarnos con este magnifico arte que es la música”⁷⁰.

Però per la música no només és necessari un bon músic que conegui els aspectes tècnics, també és important l'altra cara de la moneda: l'oient. I és que per escoltar “es preciso saber la forma de poder escucharla con la atención que merece”⁷¹, quelcom rellevant i pel qual es critica al públic actual per no saber-ne. Per afirmar això es basa en la forma com es trenca l'harmonia d'una actuació o una obra musical amb els aplaudiments i el xivarri, Jorge Vall ho descriu com anar a “un lugar en donde se debe escuchar, con el propósito de que les escuchen a ellos”⁷².

Si se segueixen observant articles que parlen de música sense especificar-se en el jazz es troba una indagació en els orígens de la música afroamericana. Per això un s'ha de remuntar al s. XVIII, a principis del qual es va iniciar el comerç d'esclaus africans cap a Amèrica. En aquest context els esclaus africans van portar “una rica y compleja cantera folklórica”⁷³, arribant a influir inclús en tradicions americanes posteriors. Parlant de la influència de la cultura africana dels esclaus s'arriba també a la música, de la qual es ressalten les “canciones religiosas, los famosos *negro spirituals*; sus exquisitos *blues*, sus viriles cantos de Trabajo, sus dinámicas canciones de danza”⁷⁴. D'aquesta manera s'arriba

⁷⁰ *Duke*. “Definiciones sobre la música”, *Club de Ritmo*, nº9, 1947, pp.4.

⁷¹ Vall, J. “Saber escuchar”, *Club de Ritmo*, nº168, 1960, pp.6.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Néstor, R. “Introducción a la música afronorteamericana”, *Club de Ritmo*, nº148, 1958, pp.5.

⁷⁴ *Ibidem*.

fins a la conclusió antropològica que en les arrels nord-americanes s'hi troba un potent grau de cultura africana.

Així doncs, coneixent l'origen del folklore nord-americà i que el jazz neix d'ell, el que era un secret a veus ja és una obvietat: el jazz prové de la cultura africana transmesa en el tràfic d'esclaus que es va realitzar per part dels colonitzadors, desmentint els “falsos conceptos como la supuesta asociación del *jazz* a la histèria que el mundo experimento después de la primera guerra mundial y al industrialismo del norte estadounidense”⁷⁵. Tot i així, es reafirma en la sentència que el jazz neix de “las entrañas del folklore” i, de retruc, de la cultura africana.

Tant en l'article “Introducción a la música afronorteamericana” com “El jazz i la cultura negra”, ambdós del redactor Néstor R. Ortiz des de Buenos Aires, es repeteix que els esclaus no eren salvatges. Tal com es pot observar, la cultura africana tenia un gran potencial amb la capacitat de poder influir en la nord-americana; a part del factor musical, també es parla de “valiosas esculturas en piedra y en madera, a los objetos tallados en hueso y marfil, y a máscaras esculpidas en hierro y en bronce”⁷⁶. I no només es va quedar aquí, la influència africana es troba també en les arrels d'expressions artístiques com la pintura o la poesia.

En la revista també s'hi poden trobar altres articles musicals en referència al jazz, com per exemple el Boogie-Woogie, que és

“una forma primitiva de tocar el blues al piano que consiste en ejecutar con la mano izquierda [...] figuras de ocho notas por compás, mientras que con la mano derecha

⁷⁵ Néstor, R. “El jazz y la cultura negra”, *Club de Ritmo*, nº28, 1948, pp. 3.

⁷⁶ *Ibidem*.

ejecuta frases muy simples y riffs que contrastan con el ritmo regular que lleva la mano izquierda”⁷⁷.

L’origen d’aquest moviment es troba en els problemes socials i econòmics que hi va haver als Estats Units després de la Primera Guerra Mundial i que van influir en l’accés a l’habitatge, condicionat pel racisme que feia que els propietaris “cuando se trataba de arrendar una propiedad a un hombre de color, exigían alquileres exorbitantes”⁷⁸. D’aquí van néixer les festes anomenades “*House rent parties*” organitzades per les famílies necessitades en la seva pròpia casa per tal de poder arribar a cobrir els gestos de l’habitatge. En aquestes festes es feia música i tenia molta importància el piano, que era l’instrument principal que s’acompanyava d’una guitarra o algun instrument de vent. El fet a destacar és que del protagonisme del piano va néixer el ritme i l’estil del Boogie-Woogie, que va ser creat per “instrumentistas autodidactos, que aprendieron los secretos del piano al margen de la tradición europea de la música”⁷⁹. És a dir, el Boogie-Woogie neix del coneixement difós per qui ha après fora del sistema.

En el butlletí també es va arribar a parlar de la música en el cine, quelcom natural tenint en compte que en el Club també s’hi realitzava el visionat de films. La música en el cinema ja existia abans que es fes el pas a les pel·lícules sonores, però s’utilitzava amb la intenció d’acompanyar la història i que el film no es fes avorrit. En canvi, al deixar enrere el cine mut la música va fer un pas endavant i ja no s’interpretava “como fondo sino como motivo”⁸⁰. En aquest article Pedro Gispert fa menció de la pel·lícula *Cantando bajo la lluvia* en la que es tracta com a tema principal aquest pas del cine mut al sonor i el

⁷⁷ Gil, R. (1978). *El jazz – Historia, características, vocabulario, diccionario, discografía*. Editorial Nova Terra, pp. 65.

⁷⁸ Néstor, R. “Origen del Boogie-Woogie”, *Club de Ritmo*, nº40, 1949, pp.1.

⁷⁹ Néstor, R. “Origen del Boogie-Woogie”, *Club de Ritmo*, nº40, 1949, pp.3.

⁸⁰ Gispert, P. “Música y Cine”, *Club de Ritmo*, nº94, 1954, pp.4.

mecanisme de doblatge que s'utilitzava per poder captar el so dels diàlegs, ja que en directe era molt costós.

Es divideixen les pel·lícules en dos tipus diferents pel seu ús de la música. *Cantando bajo la lluvia* entraria dins de la més musical en la qual “se subordina todo a la parte musical, en los cuales las situaciones no son más que un pretexto para que las estrellas canten una canción tres otra”⁸¹. En canvi, el segon tipus de films utilitzen la música com a acompanyament de la trama, tot i que acaba esdevenint un element primordial per a la producció cinematogràfica.

Així doncs, es pot veure com en la revista *Club de Ritmo* es tracten moltes temàtiques diferents al voltant del jazz, ja sigui per desplaçar el gènere al cinema, per descriure els estils que el formen, els seus orígens o per senzillament parlar de la música en general.

Val la pena observar el to que s'utilitza en aquests articles musicals, ja que, sense ser pedants, aconseguen transmetre grans dosis de coneixement al lector, quelcom que fa pensar en l'origen social dels que participen de la revista. És sabut que l'accés a una educació bona durant el franquisme va ser més complicat degut a la “política educativa dirigida a favorecer a los colegios privados en detrimento de la red pública de institutos”⁸². Anteriorment, l'educació pública havia estat augmentant la seva distribució de centres, tant és així que “en apenas cinco años, la República había más que doblado el número de institutos existentes en España”⁸³. Però amb l'arribada de la dictadura franquista es va fer un retrocés en aquest aspecte, ja que es considerava que el catolicisme havia d'anar en contra d'aquest creixement laic. D'aquesta manera, qui no tenia el

⁸¹ Gispert, P. “Música y Cine”, *Club de Ritmo*, nº94, 1954, pp.4.

⁸² Canales Serrano, A. (2015). La enseñanza media en la España de posguerra: una intensa privatización en favor de la Iglesia. *La Rivista*, 2, 79-87.

⁸³ *Ibidem*.

patrimoni necessari per accedir a un servei privat es trobava amb l'educació pública que, com ja s'ha dit, no és que hagués sigut oblidada, sinó que havia sigut desmantellada.

En definitiva, seguint aquesta lògica i observant l'ús correcte de la gramàtica i la riquesa del vocabulari dels redactors de la *Club de Ritmo* es pot deduir que pertanyien a una classe mitjana-alta amb l'oportunitat d'accedir a una educació privada que els formés en aquests aspectes. No passa desapercebut el coneixement musical que tenen la majoria de membres del Club, quelcom que es pot atribuir també a l'assistència a una acadèmia de música.

6. Difusió del jazz

Com s'ha pogut veure al llarg del treball, la *Club de Ritmo* va ser un element actiu del Club molt important en la difusió del jazz a Granollers i inclús a Catalunya, cal recordar que el club de jazz de Barcelona (Hot Club) va felicitar al Club de Ritmo pel seu èxit en números⁸⁴.

Amb relació a la difusió del jazz que ha fet el butlletí del Club s'han pogut veure moltes publicacions que parlaven tant de la música en l'aspecte teòric, com quan s'han exposat els seus orígens o estils dins el gènere, com quan s'han fet referències a concerts o a les Jam Session. També en alguna ocasió s'han celebrat col·loquis sobre jazz en els que el que es feia era construir “una teoria formal y solvente de este tipo de música”⁸⁵, amb relació al jazz, i en la que intervenia gent de disciplines molt diferents. Tant és així que en el col·loqui que es va celebrar el març de 1958 a la Cúpula del Coliseum s'hi podia

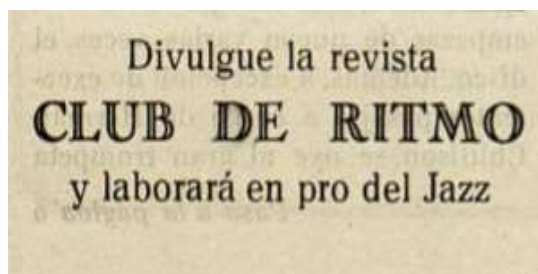
⁸⁴ Vegeu pp. 10.

⁸⁵ Basté, J. “Coloquio sobre música de jazz”, *Club de Ritmo*, n°143, 1958, pp.3.

trobar des d'una novel·lista fins a un psiquiatra, passant per periodistes, pintors o fotògrafs.

Així i tot, el Club no només utilitzava el butlletí per estendre la música de jazz, sinó que el maig de 1950 es va anunciar l'aparició d'un "programa semanal de 20 minutos, dedicado a la divulgación de la verdadera música de jazz"⁸⁶ anomenat "Jazz Auténtico" en una emissora de Granollers; encara que no era del Club. Més endavant va aparèixer una secció anomenada "Jazz en la radio" en la que s'anunciaven "algunos de los programas radiofónicos dedicados a la musica de jazz que pueden ser escuchados desde nuestra àrea, en los aparatós receptores"⁸⁷. Destaca que en aquest apartat sí que hi ha un programa que s'anomena "Club de Ritmo" en l'emissora de Granollers, és a dir, el Club finalment també es va traslladar al format radiofònic. També apareixen altres emissores de caràcter internacional i mundial, com ara la Sottens (Suïssa), la Voice of America (Estats Units), la Copenhague (Dinamarca) o la Poste Parisien (França).

També es feia un exercici de difusió del butlletí per a un major abast d'aquest per poder expandir la música de jazz. En la *Club de Ritmo* es poden trobar frases com:

Il·lustració 13. Exemple de publicitat de la pròpia revista. *Club de Ritmo*, n.º114, 1955, pp. 4.

"Divulgue la revista Club de Ritmo y laborará en pro del jazz"⁸⁸, "Socio: Lee y propaga nuestra publicación"⁸⁹ o "Socio: Nuestra publicación debe ser tu revista preferida"⁹⁰.

⁸⁶ Desconegut. "Noticario", *Club de Ritmo*, n.º49, 1950, pp.11.

⁸⁷ E. C. B. "Jazz en la radio", *Club de Ritmo*, n.º62, 1951, pp.5.

⁸⁸ *Club de Ritmo*, n.º114, 1955, pp. 4.

⁸⁹ *Club de Ritmo*, n.º47, 1951, pp. 2.

⁹⁰ *Club de Ritmo*, n.º52, 1948, pp. 2.

De la mateixa manera que es definia el jazz, el règim dictatorial de Franco s'encarregava de crear l'efecte contrari. En aquesta oposició s'hi podien trobar tant jesuïtes, com el Pare Otaño que veia negativament l'expansió del jazz i “va iniciar una campanya contra «las alarmantes proporciones que está adquiriendo la invasión de la música negroide»”⁹¹ o inclús crítics de revistes musicals, que catalogaven a la música jazz com a “melodia dulzona, decadente y monòtona que, con un lamento de impotència, ablandan y afeminan el alma”⁹². D'aquesta manera es posava de manifest el racisme del règim i la necessitat masculista de sentir-se fort i dominant, fugint de la música que pogués crear algun tipus de sentiment o emoció en l'home que, per definició, ha de ser dur i viril.

7. Conclusions

Tornant a l'inici del treball, es pot recordar com l'objectiu general del mateix s'havia presentat com a una observació de la difusió del jazz des de la revista del Club de Ritmo de Granollers. Tot i que l'apartat “Difusió del jazz” és l'apartat final i d'una llargada breu, la divulgació del jazz ha sigut una temàtica recurrent en tot el treball i aquest últim apartat fa la funció d'embut per recopilar el que s'ha explicat i fer un previ a les conclusions.

Al llarg del treball, com s'ha vist, s'han fet constants referències a les publicacions, tant per la presentació del Club, de la revista o inclús pel contingut sobre la música que ens lliuraven els seus col·laboradors. D'aquesta manera s'ha pogut veure com la revista realment és una font d'informació pel lector, que es pot nodrir de coneixement sobre jazz amb nombrosos articles de música i amb entrevistes tant a músics locals com

⁹¹ Torra, K., Granollers i la febre del jazz, pp. 48.

⁹² Torra, K., Granollers i la febre del jazz, pp. 49.

internacionals. També s'han de tenir en compte les cròniques d'activitats que s'havien fet en el Club que servien també per difondre la música, com són les Jam Session que s'han pogut veure en aquest treball.

Passant a una breu reflexió sobre la redacció de la *Club de Ritmo*, es pot veure com els col·laboradors de la publicació utilitzen un vocabulari molt ric, mostrant així una gran capacitat d'expressió escrita, una bona manera d'atraure el lector. S'ha pogut veure que des de la revista sempre s'ha defensat que l'origen del jazz es troba en la cultura que van portar els esclaus africans a Amèrica, quelcom a destacar tenint en compte que és una revista publicada durant el franquisme, un context en el qual l'exclusió i la persecució de caràcter racial formava part de la quotidianitat.

Cal parlar també de les dificultats que aquest ha comportat. Inicialment, la temàtica girava al voltant del jazz i la música negra, però amb una finalitat totalment diferent ja que s'havia plantejat amb la intenció de recercar la seva influència en altres gèneres com el funk o el hip hop. Més endavant es va anar acotant el tema, començant pels orígens del jazz i arribant al jazz en el franquisme. Però amb el temps es va decidir dirigir el treball cap al cas de Catalunya en concret i amb el descobriment de la revista *Club de Ritmo* es va arribar a una acotació adequada per un treball de fi de grau.

També va haver-hi dificultats amb la recerca d'informació en el butlletí. Més que difícil va ser una feina feixuga i extensa de dur a terme: repassar les publicacions per tal de seleccionar-ne el contingut útil. D'aquesta manera, m'hagués agradat dirigir el treball cap a una temàtica més ampla i no només recopilar informació sobre la difusió del jazz, sinó que també poder indagar més en aspectes interns del Club i en la vida de personatges que apareixien en el butlletí. També m'hagués agradat que el treball no es limités a la revista, sinó ampliar-la a un horitzó més profund, però hagués requerit una major extensió.

La realització d'aquest treball ha sigut enriquidora en molts aspectes. Primerament, la lectura de la *Club de Ritmo* ha sigut un descobriment important per a la comprensió del jazz, deixant de banda el context polític i social de l'època, el fet destacat ha sigut la forma de parlar de la música i el sentimentalisme que desprenien les redaccions del butlletí. Com a amant de la música jazz el butlletí ha sigut una font de coneixement que rajava constantment sobre una consciència jove i, com he pogut comprovar, poc endinsada en el món d'aquest gènere. La revista ha sigut clau per a la comprensió de certs aspectes jazzístics que no han aparegut en el treball ja que no encaixaven amb la temàtica ni amb els objectius. La gran quantitat de noms que s'han mencionat (i que no també) en les diverses seccions de la Publicació han significat un descobriment nou per mi i han sigut apuntats a una llista per poder donar-los lloc als meus auriculars.

Ja acabant, es pot veure com els objectius inicials s'han complert, jo mateix puc ser-ne un exemple. El contingut de la revista i les seccions que hi havia m'han atret fins al punt de voler seguir llegint sobre jazz per conèixer més sobre la seva història; de la música i dels músics. La *Club de Ritmo* es va encarregar de la difusió del jazz i va utilitzar uns mecanismes efectius, creant seccions entretingudes i variades pel lector, com les crítiques a duo de discs de jazz, entrevistes dotades d'un toc irònic per amenitzar-les o articles sobre aspectes més concrets del jazz com el Boogie-Woogie.

Per finalitzar, el butlletí ha servit també per veure com era escoltar jazz durant el franquisme i com el Club de Ritmo ho possibilitava posant a disposició de la població de Granollers, i de qui volgués, un espai on poder-ho fer, incloent-hi la música sigui en directe o des d'un gramòfon. Pel butlletí es pot veure el Club com una bombolla que aïlla el que hi succeeix de la realitat del context historicosocial creant un oasi en un desert d'intolerància per aquesta música.

8. Bibliografia

Fonts primàries:

- Basté, J. "Coloquio sobre música de jazz", *Club de Ritmo*, nº143, 1958, pp.3.
- Brunton, L. "Rose Murphy... «Chee Chee»", *Club de Ritmo*, nº62, 1951, pp.1.
- "Charlie Christian", *Club de Ritmo*, nº28, 1948, pp.1.
- Club de Ritmo*, nº47, 1951, pp. 2.
- Club de Ritmo*, nº52, 1948, pp. 2.
- Club de Ritmo*, nº114, 1955, pp. 4.
- Club de Ritmo. *Club de Ritmo*, nº1, 1946, pp.1.
- Club de Ritmo. *Club de Ritmo*, nº21, 1948, pp. 3.
- Crusellas, P. i Farrés, E. "Crítica a dúo", *Club de Ritmo*, nº62, 1951, pp.2.
- Crusellas, P. i Farrés, E. "Crítica a dúo", *Club de Ritmo*, nº94, 1954, pp.2.
- "De la 1ª Jam Session celebrada en nuestro Club, con la colaboración del "Club de Hot" de Barcelona", *Club de Ritmo*, nº26, 1948, pp.5.
- Duke. "Definiciones sobre la música", *Club de Ritmo*, nº9, 1947, pp.4.
- Duke. "Después de una conferencia", *Club de Ritmo*, nº6, 1946, pp.4.
- Duke. "Después de una conferencia", *Club de Ritmo*, nº6, 1946, pp.5.
- Duke. "Louis Armstrong", *Club de Ritmo*, nº7, 1946, pp.3.
- Duke. "Louis Armstrong (conclusión)", *Club de Ritmo*, nº8, 1946, pp. 3.
- E. C. B. "Jazz en la radio", *Club de Ritmo*, nº62, 1951, pp.5.
- E. C. B. "Segunda Jam Session en CDR", *Club de Ritmo*, nº116, 1955, pp.10.
- "Formidable Jam-Session con la presentación de Don Byas", *Club de Ritmo*, nº25, 1948, pp.7.
- Gene. "Con el Presidente de «Club de Ritmo» Sr. Juan Dalmau", *Club de Ritmo*, nº21, 1948, pp. 3.

- Gene. "Lo que opinan nuestros músicos", *Club de Ritmo*, nº8, 1946, pp.1.
- Gene. "Luis Pey Castelló", *Club de Ritmo*, nº1, 1946, pp.1.
- Gene. "Sr. Juan Dalmau". *Club de Ritmo*, nº21, 1948, pp.3.
- Gene. "Una fiesta en el Club", *Club de Ritmo*, nº25, 1948, pp.3.
- Gispert, P. "Música y Cine", *Club de Ritmo*, nº94, 1954, pp.4.
- "Homenaje a José Mª Ruera", 1943, pp.3.
- J. R. P. "¡Jam Session en Mollet!", *Club de Ritmo*, nº113, 1955, pp.2.
- LA JUNTA. "Salutación", *Club de Ritmo*, nº5, 1946, pp. 1.
- M.C.S. "Unas preguntas a Antonio Vacca Roca" *Club de Ritmo*, nº49, 1950, pp.5.
- Néstor, R. "El jazz y la cultura negra", *Club de Ritmo*, nº28, 1948, pp. 3.
- Néstor, R. "Introducción a la música afronorteamericana", *Club de Ritmo*, nº148, 1958, pp.5.
- Néstor, R. "Origen del Boogie-Woogie", *Club de Ritmo*, nº40, 1949, pp.1.
- "Noticiero", *Club de Ritmo*, nº5, 1946, pp.18
- "Noticiero", *Club de Ritmo*, nº20, 1947, pp.8
- "Noticiero", *Club de Ritmo*, nº49, 1950, pp.11.
- "Noticiero", *Club de Ritmo*, nº168, 1960, pp. 11.
- "Nuestro segundo aniversario... y un paso adelante", *Club de Ritmo*, nº24, 1948, pp.1.
- Oscar. "Reportaje local", *Club de Ritmo*, nº49, 1950, pp.7
- Pops. "Otra Jam en Club de Ritmo", *Club de Ritmo*, nº144, 1958, pp.5.
- Trombón. "Actividades", *Club de Ritmo*, nº 147, 1958, pp. 7.
- Trombón. "Casino de Granollers – Club de Ritmo", *Club de Ritmo*, nº148, 1958, pp. 37.
- Trombón. "Marginales de la Semana del Jazz", *Club de Ritmo*, nº168, 1960, pp. 13.
- Vall, J. "Saber escuchar", *Club de Ritmo*, nº168, 1960, pp.6.
- Vilaseca, Juan. "Discoteca", *Club de Ritmo*, nº9, 1947, pp.5.
- Salmieri, A. "Entrevista con Earl "Fatha" Hines", *Club de Ritmo*, nº95, 1954, pp. 1.

Fonts secundàries:

Canales Serrano, A. (2015). La enseñanza media en la España de posguerra: una intensa privatización en favor de la Iglesia. *La Rivista*, 2, 79-87.

Casino Club de Ritme Granollers, Activitats, Esdeveniments, Classes, Lloguer Sales. (2022, 9 junio). Casino Club de Ritme Granollers. <https://casinodegranollers.com>

Gil, R. (1978). *El jazz – Historia, características, vocabulario, diccionario, discografía*. Editorial Nova Terra.

Pujol Baulenas, J. (2005). La fiebre del Charlestón, “la invasión de los negros y el triunfo del jazz hot. *A Jazz en Barcelona 1920-1965*. Almendra Music, S.L.

Torra, Karles.(2010). Granollers i la febre del jazz. En Ponències: Revista del Centre d’Estudis de Granollers, nº14, pàgs. 47-66.

Polo, F. (2019, 17 marzo). Els locals de Ca la Sila i Torres, de Granollers, reobriran com a restaurant i pastisseria. El9NOU.cat. <https://el9nou.cat/valles-oriental/actualitat/els-local-de-ca-la-sila-i-torres-de-granollers-reobriran-com-a-restaurant-i-pastisseria/>

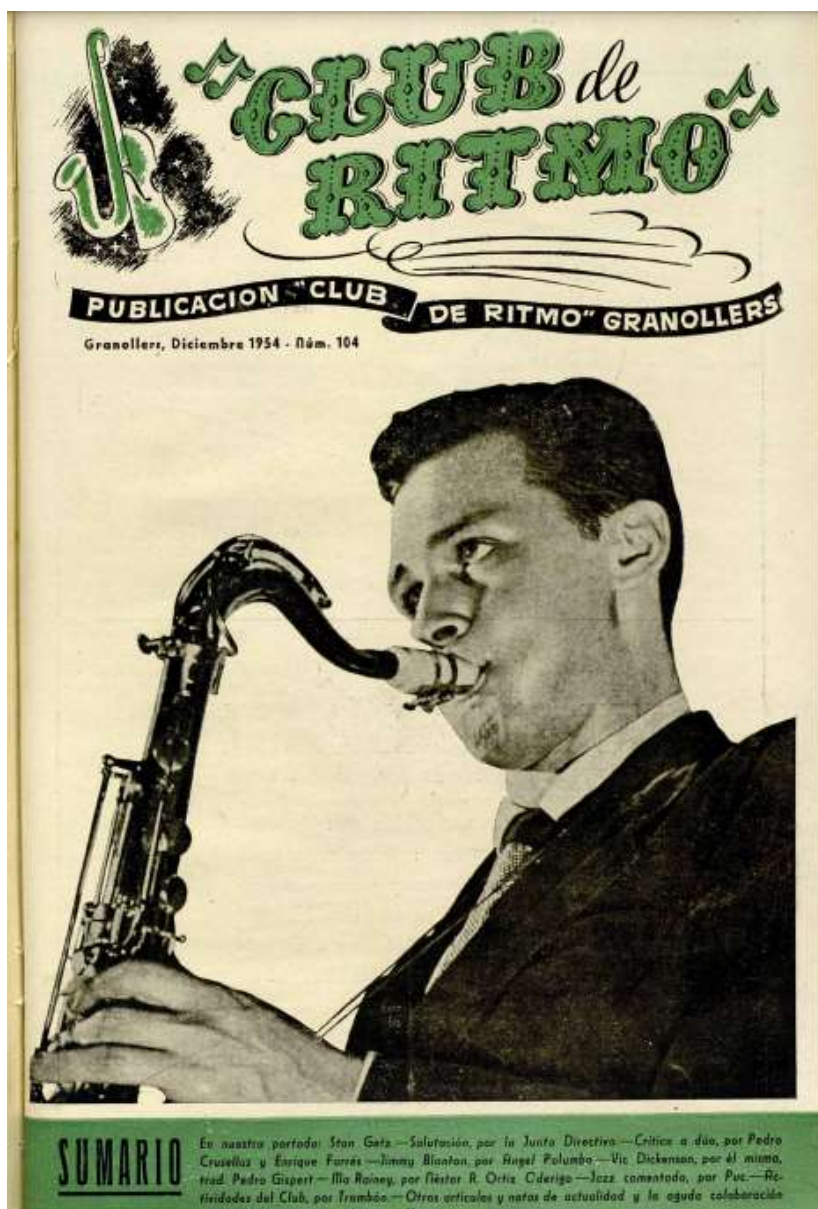
Annexos

Il·lustració 14 Primera pàgina de la Publicació n.º21. Club de Ritmo, n.º21, 1948, p.1.

Il·lustració 15. Primera pàgina de la publicació nº25. Club de Ritmo, nº25, 1948, p.1.

Il·lustració 16. Primera pàgina de la publicació n°104. Club de Ritmo, n°24, 1954, p.1.

